

КЫРГЫЗ ТИЛИН БӨТӨН ТИЛДЕР КАТАРЫ ОКУТУУДАГЫ ИННОВАЦИЯЛЫК ЫКМАЛАР

Бул макалада кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуудагы айрым проблемалар каралып, окутууну жеңилдетүү максатында жана натыйжалуу жыйынтыкка жетишүү маселелери көрсөтүлөт. Айрыкча инновациялык ыкмаларды колдонуп, көрсөтмөлүүлүк принцибинин негизинде жана окуу китептерин туура тандап окутуу жакшы жыйынтыктарга алып келээри төмөнкү макалада чагылдырылат.

В этой статье рассматриваются проблемы изучения кыргызского языка как иностранного, а также задачи облегчения изучения языка и достижения реальных результатов. Раскрывается роль использования инновационных методов и наглядности, правильного подбора литературы.

This article is considered the problems of learning of Kyrgyz language as foreign language and the problems of relief of learning language, getting of real results. It is uncovered the role of using of methods of innovation and visual aids, the correct choosing of literature.

Кыргыз тилин кыргыз эмес аудиториядагы студенттерге окутууда бир топ түйшүктүү маселелер келип чыгат. Айрыкча кыска мөңгүтүн ичинде грамматикалык материалдарды өздөштүрүүдө жана оозеки кепти үйрөтүүдө бир кыйла кыйынчылыктарды туудурары баарыбызга белгилүү. Бул маселени жеңилдетүү багытында коммуникативдик методду колдонуу, интерактивдүү ыкмада сабак өтүү жакшы натыйжага алып келгендигине күбөбүз. Мисалы «Инновация» сөзү - жаңы билим берүүнүн негизинде жаңы зарылдыкты, жаңы керектөөлөрдү канааттандырууга багытталган аракет дегенди билдирет эмеспи. Ал эми инновациялык технологиянын бири-модуль аркылуу окутуу. Бул студенттер үчүн бүгүнкү күндө эң керектүү, эң пайдалуу экендигин практикада көрүп жатабыз. Ошондой эле студенттерге билим менен кошо патриоттук тарбия берүү максатында сабактын мазмунуна олуттуу өзгөрүүлөрдү киргизип окутуу жакшы натыйжа берери аныкталды. Айрыкча лексиканы окутууда өзөктүү маселелердин бири-сөз маанилерин окутуу маселеси. Мында көнүгүү иштерин, текст түзүү, текстти талдоо жумуштарын системалуу жана ырааттуу жүргүзүүнүн мааниси чоң.

Белгилей кетчү нерсе- стандарттык сабакка караганда стандарттык эмес сабак өтүүдө кыргыз эмес аудиториядагы студенттерге көбүрөөк натыйжа берери байкалды. Бирок стандарттык эмес сабактар студенттерге ыңгайлуу болгону менен убакытты көп

кетирип, ашыкча убаракерчиликти пайда кылат. Жалпысынан билим берүүдө гуманизация, дифференциация, интеграция, жаңы информациялык технологияны кеңири пайдалануу менен окутуу процессин чыгармачылык менен окутуу процесстерин жаңыртууга болгон аракеттер көрүлө баштады. Ошондой эле көрсөтмө куралдарды колдонууда да билгичтик менен пайдалануу көбүрөөк натыйжа берери иш жүзүндө аныкталды. Мисалы кыргыз тилинин лексикасын окутууда төмөнкүдөй жумуштар аткарылууга тийиш:

1. Түшүнүксүз жаңы сөздөрдү түшүндүрүү. Кыргыз эмес аудиториядагы студенттер үчүн түшүнүксүз, жаңы сөздөр көп кездешет. М., «туу» сөзүнүн маанисин түшүндүрүүдө котормо менен гана чектелбестен сүрөт колдонуп жана ар бир мамлекетте туу бар экендигин көрсөтмө куралдардын же компьютерден слайддын жардамы менен көрсөтүп, көрүү жана угуу органдары аркылуу кабылдандыруу кетет. Ал эми айрым сөздөрдүн өзүнө тиешелүү белгилерине карай башка предметтерге салыштыруу менен анын өзгөчөлүгүн ачып көрсөтүү да кыргыз эмес аудиториядагы студенттер үчүн сөз маанисин тереңирээк кабыл алууга көмөк түзөт.

2. Бериле турган тапшырмалар да өз алдынча логикалык ой жүгүртүүсүн өрчүтүүчү мааниде болушу керек.

Ошондой эле тилибиздеги айрым сөздөр өзүнүн негизги маанисинен тышкары өтмө мааниде да колдонулат. Сөздүн өтмө мааниси анын тике маанисинен келип чыгат. Мурда колдонулуп жүргөн сөздөрдүн мааниси башка заттарга, буюмдарга, көрүнүштөргө ооштуруп колдонулгандыктан, анын тике мааниси аркылуу өтмө мааниси чагылдырылат. М., Жиптин түйүнү - тике маанисинде, ал эми иштин түйүнү - өтмө маанисинде колдонулат. Көздүн курчу - курч бычак, чечип ал - чечилип сүйлөдү. Демек сөздүн тике жана өтмө маанисин окутууда конкреттүү мисалдар канчалык көп берилсе, түшүнүү да ошончолук натыйжалуу болот. Жаңы теманы түшүндүрүүдө студенттердин тема боюнча билгендерин бышыктоо менен алардын ойлоо жана сүйлөө кебин өстүрүүгө байланыштуу алдын-ала камдалган материалдарды тарбиялык маанисин эсепке алуу менен тандоо сунуш кылынат. Айрыкча көнүгүүлөр студенттерге түшүнүктүү болуп, алардын логикалык ойлорун өстүрүүгө ылайыкталышы шарт. Ошондо гана алардын билим деңгээли талапка ылайык жогорулап, программалык материалдарды терең өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

Окутуудагы колдонулган ыкмалардан төмөнкүлөр көбүрөөк натыйжа алып келет. Булар: Сабак-конференция, сабак-чыгармачылык, сабак- көз караш, сабак-фантазия, сабак-диалог, сабак-кеңеш.

Мен кандай ыкма колдонуу жаңылык алып келет деген ойдо, атайын изилдөө максатында аралаш ыкмада «Кыргыз тилинин бүгүнкү күндөгү мааниси» деген темада төмөнкүдөй ачык сабак өткөрүп көрдүм.

Сабак 5 бөлүктөн түрөт:

1. Сабак-конференция. Мында студенттер мурда берилген тапшырма боюнча «Кыргыз тилинин бүгүнкү күндөгү абалы» деген темада илимий доклад жасап, студенттер тарабынан берилген суроолорго жооп берип жатышты. Андан соң талкуу жүргүзүлдү.

2. Сабак-чыгармачылык. Мында кыргыз элдик оозеки чыгармачылык темасына багышталып, 2 топко бөлүнүп, кыргызча макал айтышуу, жаңылмач айтышы, акыйнек айтышы, табышмакты табуу, элдик ырлардан жатка айтуу болду.
3. Улуттук буюм-кечелер боюнча көргөзмө уюшулуп, ар бир буюмга мүнөздөмө берилди.
4. Сабакка катышып отурган окутуучуларды, атайын төргө даярдалган столго чакырып, студенттер кызыккан ар түрдүү тил маселесине арналган суроолорун беришти. Мында ар бир студенттин тил маселеси боюнча жооп алалбай жүргөн суроолорун берүүгө шарт түзүлдү жана жалаң тил тармагында иштеп келаткан тилчилердин пикирин угууга да мүмкүнчүлүк түзүлдү.
5. Сабактын бүтөөрүнө 10 мүнөт калганда, бүгүнкү өтүлгөн сабак боюнча өз пикириңерди жазгыла деген тапшырма берилди.

Демек менин оюмда бир канча ыкманы аралаштырып өтүүдө кандай жыйынтык алып келет деген кызык суроого жооп тапкандай болдум. Себеби студенттердин жазуу ишин текшергенде бардыгына тең сабак өтө жаккандыгын билдирип, кыргыз тилине болгон кызыгуулары ого бетер артканын жана ушул сыяктуу башкача нукта сабак өтүүнү каалагандыктарын билдиришкен.

Кийинки маселе кандай адабияттарды колдонобуз? деген маселе келип чыгат.

Кыргыз тилин окутуудагы эски программаларда студенттердин кебин өстүрүүгө анча көңүл бурулбай келсе, кийинки заманбап программаларда улуттардын бири-биринин тилин билип, дилин түшүнүп анын методикалык мазмунун өркүндөтүү, студенттердин кызыгууларын жана талаптарын арттырууга көбүрөөк көңүл бөлүнгөн. Мамлекеттик тилди башка улуттардын өкүлдөрүнө үйрөтүү жана окутуу маселесин турмушка ашырууда негизги милдет - баарынан мурда кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун дидактикалык, лингвистикалык, методикалык негиздерин иштеп чыгуу. Ал эми бул проблема окуу китептери менен түздөн - түз байланыштуу. Себеби окуу китеби - студенттер үчүн билим алуунун булагы болуп эсептелет. Учурда китеп маселеси боюнча бир топ жылыштар бар. Бирок аз санда.

Окуу китебин түзүүдө элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрүнөн, акын-жазуучулардын китептеринен пайдаланып, көлөмү жагынан чакан аңгемелер, суроо-жооптор, тиги же бул темага тиешелүү тексттер, диалогдор тиешелүү деңгээлде берилбей калган. Ошондой эле кийинки китептерде материалды аң-сезимдүү өздөштүрүүнүн, аны жеңилдетүүнүн жана бекемдөөнүн өбөлгөсү болгон көрсөтмөлүүлүк принциби окуу китептерде эсепке алынган эмес. Мындан тышкары кыргыз тилин бөтөн тилдер катары окутууда анын коммуникативдик багытталышы, студенттердин өз эне тилин эсепке алуу жана этномаданий лексиканы киргизүү жагы этибарга алынбай калгансыйт. Негизи китеп түзүү боюнча 1950-жылдардын аягынан баштап кыргыз тили боюнча басылган илимий-методикалык китептердин саны бир кыйла көбөйүп баштаган. Ага чейин саналуу гана болгону анык. Азыр бир кыйла башкача нуктагы окуу китептерин чыгарууга аракеттер жасалууда. Мисалы мурдагы китептердеги көйгөйлүү маселелер катары ашыкча

теориялык материалдардын жыштыгы, практикалык багыттын солгундугу, тарбия берүүчүлүк мүмкүнчүлүктүн төмөндүгү сыяктуу проблемаларды камтыса, азыркы китептерде бир кыйла жылыш бар экендиги байкалат. М., Г.Култаеванын, А.Биялиевдин китептери буга күбө. Чындыгында теория менен практиканын байланышта болуу принциби болсо речтик активдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Окуу китептеринде бул принцип аң — сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциптери менен тыгыз байланышта каралышы керек. Тил жана ой жүгүртүү бири-бири менен ажырагыс байланышта болгондуктан, башка улуттагы студенттерге кыргыз тилин үйрөнүү максаты жана үйрөнүү жолдору түшүнүктүү болуусу талапка ылайык. Бул принцип - окуу китебинде жаңы теманын өткөн тема менен логикалык жактан байланышынан, окугандарын кабыл алууда эң башкысын ажырата билгендей болуп берилишинин, негизги жана экинчи даражадагы материалдарды ажыратып берүү жагынан байкалат. Эң негизги максаты - үйрөнүүчү үйрөнүп жаткан тилден билим алып жана ал тилде сүйлөй билүүсүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзүшү керек. Жалпы дидактикалык принциптердин ичинен көрсөтмөлүүлүк принциби окуу китептеринде туура орун алмайынча материалдарды туура кабыл алуу мүмкүн эмес.

Демек окуу китептериндеги көрсөтмөлүүлүк - материалдарды аң-сезимдүү өздөштүрүүнүн, аны жеңилдетүүнүн жана бекемдөөнүн өбөлгөсү.

Учурда Кыргызстанга жаңыдан келип, кыргыз тилин үйрөнүүгө аракет кылган чет элдик жарандарга ыңгайлуу шартта, ыңгайлуу метод, ыңгайлуу каражат менен тил үйрөтүү маселеси барган сайын күч алууда.

Белгилей кетчү нерсе-тилдин ар кандай деңгээлдеринин бирдиктери менен бирге окутуунун мазмунунун ажырагыс компоненти болуп текст эсептелет. Себеби окуу иши - текстти сезүү органдары аркылуу (көрүү, угуу) кабыл алуу менен бирге анын үстүндө анализ жасоону шарттаган акыл иши болуп эсептелээри байкалат. М., окуп түшүнүү иши тексттеги ойду түшүнүү, андагы маанилерди ажыратуу менен бирге баяндалган маалыматты анализдөө сыяктуу физиологиялык, руханий жана акыл иштеринин биримдигинен турган иш-аракет. Көрүү, эске тутуу, окуу жана талдоо жасоо -окуп түшүнүү ишин ишке ашырууда чоң мааниге ээ. Өзгөчө адабий тексттер студенттердин аң-сезими менен ой жүгүртүүсүнө күчтүү таасир тийгизет. Ушул эле тексттер аркылуу сөз байлыгын өстүрүүчү макал-лакаптар, туруктуу сөз айкаштары, терминдер, чет тилден кирген сөздөрдүн туура жазылышы да өздөштүрүлөт. Булардан тышкары текст аркылуу коммуникативдик, билим берүүчүлүк, өз алдынча иштөөгө жетишүү максаттары комплекстүү түрдө ишке ашырылат. Азыркы учура мындай суроо да туулат: «Чет тилдүү студенттин речин калыптандыруу грамматиканы өздөштүрүү менен коштолууга тийишпи же студент речтик ишмердүүлүккө ээ болгондон кийин гана грамматиканы түшүндүрүү керекпи?» Бул проблема боюнча эки түрдүү методду колдонушат.

1. Чет тилдин грамматикасын үйрөнбөй туруп өздөшүрүүнү эффективдүү методика деген өкүлдөрү - И.А.Кузмичева, Н.И.Жинкин. Булар тил үйрөнүүнүн табигый мыйзам ченемине таянышат, б.а. грамматикасыз үйрөтүү түз методдун келип чыгышын шарттады.

Аудиолингвалдык жана аудиовизуалдык методдордун да бул метод менен түздөн-түз байланышы бар.

2. Грамматикасыз чет тилди өздөштүрүүгө мүмкүн эмес деген көз карашта «аралаш» методду иштеп чыгышкан. Бул методду иштеп чыккан методисттер: француздук Л.Кост, америкалык М.Финокьяро, көрүнүктүү психологдор: О.Герменау, В.Риверс, Л.Гофманн ж.б. изилдөөлөрүндө бөтөн тилди окутуу сабагы үчүн практикалык грамматиканын мазмунун аныктоо, речтик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүн угуу, сүйлөө, окуу жана жазуу ортосундагы байланышты табуу, грамматикалык көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу, оригиналдуу тексттерди иштеп чыгуу проблемалары иликтенген. Демек, чет тилди үйрөнүү ошол тилдеги грамматикалык билгичик жана көндүм студенттин же үйрөнүүчүнүн речтик милдетти чечүү үчүн ошол тилдин грамматикалык мыйзам ченемине ылайык коммуникациялык моделди өз алдынча жарата алуу мүмкүндүгү болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтсак, кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда окуу китебинин да мааниси чоң роль ойноорун көрдүк. Т.а. китептин теориясы сөзсүз коммуникативдик негизди өзүнө камтып, оригиналдуу болушу керек. Ал эми методикалык негиздер окутуунун башкы планы, стратегиясы болуп саналат. Булардын негизинде китептин мазмуну, орундуулугу, семантизациясы, берилиш деңгээли, окутуунун түрлөрү, текшерүүнүн формасы жана башкалар аныкталат. Демек, кыргыз тилин чет тил катары үйрөтүү китептерде биринчи кезекте тексттер, диалог, айтымдар, көнүгүүлөр, көрмө, укма кассеталар жана грамматикалык темалар, көнүгүүлөр берилиши эффективдүү боло тургандыгын иш тажрыйбабыз көрсөтүүдө. Тилди жеңил өздөштүрүү үчүн жаңы ыкмаларды колдонуп, өзгөчө көрсөтмөлүүлүк принцибине басым кылсак жыйынтыгы жакшы болуп, максатыбызга жетээрибиз анык .

Адабияттар:

1. Активные формы и методы обучения /Составитель проф Э.Мамбетакунов. —Б., 2007. — 45 с.
2. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы. — Б., 2004. — 340 б.
3. Үсөналиев С., Үсөналиева Г. Мектепте кыргыз тилин инновациялык (жаңылануу) процессинин негизинде окутуу. — Б., 2006. — 68 б.
4. Мамбетакунов Э. Методология и качество педагогических исследований. — Б.:КНУ им. Ж.Баласагына, 2006. — 108 с.